

DIYANET İŞLERİ BAŞKANLIĞI DERGİSİ

DİNİ, İLMİ, EDEBİ, MESLEKİ AYLIK DERGİ

Cilt : XIII Sayı : 5

EYLÜL — EKİM 1974

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

MALLARINI (ALLAH YOLUNDA) HARCAYIP DA SONRA O HARCADIKLARININ ARKASINDAN BİR BAŞA KAKIŞ VE BİR EZİYYET TAKIP KATMAYANLAR (YOK MU?) ONLARIN RABLERİ YANINDA MÜKÂFATLARI VARDIR. ONLARA HİÇ BİR KORKU YOKTUR, MAHZUN DA OLACAK DEĞİLLERDİR ONLAR.

İYİ (GÜZEL VE TATLI) BİR SÖZ VE BİR AYIB ÖRTME; ARDINDAN EZİYYET GELEN BİR SADAKADAN HAYIRLIDIR. ALLAH (KULLARININ SADAKALARINDAN) MÜSTAĞNİDİR, (HALİMDİR UKUUBETDE ACELE EDİCİ DEĞİLDİR).

(eL - BAKARA SÜRESİ : 262 - 263)

İmtiyaz Sahibi ve Yazı İşlerini
Filen İdare Eden Sorumlu Müdür

M. SAİM YEPREM

Diyanet İşleri Başkanlığı

Derleme ve Yayın Müdürü

Emel Matbaacılık Sanayi Ltd. Şti. Ankara

KURBANLIK HZ. İSMÂİL Mİ, İSHÂK MI

Dr. Abdullah AYDEMİR

Hız. İsmâîl ve İshak (a.s.), Hız. İbrâhîm'in iki oğludur ve her ikisi de peygamberdir. Bu iki isim, yeryüzü halkından büyük ve muazzam toplulukların babalarıdır. Hız. İsmâîl Arapların; Hız. İshak da İsrâîl oğullarının atasıdır. Bu konuda ensâb bilginleri ittifak hâlinededir (1). Ayrıca konu ile ilgili bazı hadîsler de vardır (2).

Hız. İsmâîl'in ismi Kur'an-ı Kerîm'in sekiz sûresinde oniki yerde geçer; İshak ise, oniki sûrede onyedî kerre zikredilir. Her ikisinin ismi ile herhangi bir sûre tesmiye edilmemiştir.

Hız. İsmâîl ve İshak bahsinde İslâm bilginlerini hayli uğraştırmış bir konu vardır. O da, Cenâb-ı Hak'ın es-Saffât sûresinin 100-107. âyetlerinde bahis konusu ettiği «kurbanlık» çocuğun ta'yîni meselesidir. Yüce Allah'ın Hız. İbrâhîm'den kurban etmesini istediği oğlu Ehl-i Kitâb'a göre İshak'tır; Ehl-i Sünnet ve bunun dışında kalan İslâm bilginlerinin büyük ekseriyetine göre de İsmâîl'dir. Şimdi bu konuyu aydınlatmağa ve buna mütedâir olan haberlerin İslâmî olup - olmadığını göstermeğe çalışacağız :

I — İLGİLİ ÂYETLERİN ME'ÂLİ :

«(İbrâhîm) : Ey Rabbim, bana sâlihlerden (bir oğul) ihsân et» (diye düâ etti). Biz de ona çok uysal bir oğul müjdesini verdik. Artık o (oğul, İbrâhîm'in) yanında koşmak çağına erince (babası) : «Oğulcağızım! Dedi, ben seni rü'yamda boğazhyorum görüyorum. Bak artık ne düşünürsün?». Oğul dedi : «Babacığım, sana verilen emir ne ise yap. İnşâallah beni sabredenlerden bulacaksın». Vaktâki bu sûretle ikisi de Allah'ın emrine râm oldular, (İbrâhîm) onu almı üzerine yıktı. Biz ona : «Yâ İbrâhîm! Rü'yâna sadâkat gösterdin...» diye nidâ ettik. Gerçekten bu, apaçık ve kat'î bir imtihandı...»

Görüldüğü gibi konu ile ilgili olan bu âyetler, kesilmesi emredilen çocuğun ismini vermiyor. Lâkin biraz sonra izâh edeceğimiz gibi, bunun İsmâîl olması şüphe bırakmıyacak kadar kat'iyetle sâbittir.

II — KURBANLIĞIN İSHÂK OLDUĞUNU ÖNE SÜRENLERİN DELİLLERİ :

1 — Hız. Yûsuf, kendisi ile aynı sofrada yemek yemekten çekinen Mısır melikine : «Sen benimle yemek yemekten imtina ediyorsun. Andolsun ki ben, Allah dostu İbrâhîm'in kurbanlık oğul olan İshak oğul, Allah peygamberi Ya'kûb'un oğul Yûsuf'um» demişti.

2 — Süfyân es-Sevrî'nin rivâyetine göre Hız. Mûsâ Cenâb'ı Hak'ka : «Ya Rab! İnsanlar sana yaptıkları düâ (veya yemin) larında : İbrâhîm'in, İshak'ın ve

(1) İbnü Hişâm, es-Sîre (Mısır, 1936/1355), 1, 2, 5 vd.; el-Bidâye ve'n-Nihâye (Riyâd, 1936) I. 191 vd.

(2) Bkz. el-Buhârî K. Cihâd, bâb. 78; K. Enbiyâ, bâb. 12.

Ya'kûb'un Rabbi adına (veya aşkına), diyorlar; bunun sebebi nedir?» diye sordu. Allah bu soruya verdiği cevâpda, İshâk için : «Cânımı benim için bezletti» buyurdu.

3 — Bir adam İbni Mes'ûd'un huzurunda : «Ben, hepsi hürmete lâyık kişiler olan falan, falan ve falanların oğluyum (onların neslindenim)» demişti. Buna karşı İbni Mes'ûd : «Bu, Allah dostu İbrâhîm oğlu, kurbanlık İshâk oğlu, Ya'kûb oğlu Yûsuf'tur» cevâbını verdi

4 — Rivâyete göre Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur : «Bir gün Dâvûd (a.s.) : «Yâ Rab! İsrâîl oğulları sana karşı dâima İbrâhîm, İshâk ve Yakûb'la duâ ve niyazda bulunuyorlar; beni de onlar için, ismiyle duâ edilen dördüncü şahıs eyle!» dedi. Allah vahiy yoluyla - diğerleri meyânında - İshâk'ın, kanını kendi yolunda akıtmaya âmâde olduğunu ve başına gelene sabrettiğini bildirdi. Dâvûd'a : «Sen böyle bir sınamaya tabî tutulmadın» tarzında cevâp verdi ve isteğine razı olmadı.»

5 — Tevrat'ta açıkca kurbanlık olarak İshâk'ın isminden bahsedilir (Tekvin, 22/1-19).

Hz. Ömer, Hz. Ali, Abbas İbn Abdulmuttalib, İbn Mes'ûd, Ebû Mûsâ'l-Eş'arî, Ebû Hüreyre, Ka'bû'l-Ahbar, Vehb İbn Münebbih ve daha bazı tabîin ve onları takibeden devirlerde yetişen bazı İslâm büyükleri de kurbanlığın İshâk olduğu yolunda kanâat beyân etmişlerdir (3).

6 — Ya'kûb (a.s.)'un Mısır'da bulunan oğlu Hz. Yûsuf'a yazmış olduğu mektûbunda da İshâk (a.s.)dan «kurbanlık» olarak bahsedilmektedir (4).

Bunların dışında kalan talî derecedeki başka deliller ve yukarıda me'âl-leri verilen âyetler üzerinde gösterilen gramer inceliklerine dayanarak İshâk'ın kurbanlık olduğu ortaya atılmış veya bu görüşlerin müdâfaası yapılmıştır. Fakat bunların hiç biri de kabûle şâyan değildir.

Ç ü n k ü :

1 — İshâk'ın kurbanlık oluşuna ait olan rivâyetlerin hemen tamamı Ka'bû'l-Ahbâr'dan alınmıştır. Bilindiği üzere bu zat isrâîliyyata dâir haberleri nakletmekle şöhret kazanmış biridir. Konu ile ilgili olarak Hz. Peygamber'den nakledilen hadîsin senedi sahîh olmaktan uzaktır (5).

2 — Dâvûd (a.s.)'la ilgili olarak Ahnef İbn Kays tarîkiyle Hz. Peygamber'den rivâyet edilen haber «mürsel» dir; haberde «nekâret» vardır. Hadîsin ravîleri arasında bulunan Ali İbn Zeyd İbn Cüd'ân'ın haberleri «nekâret ve garîbliklerle» doludur. Müdekkiklerin tahmînine göre Ahnef bu haberi Ka'bû'l-Ahbâr, Vehb İbn Münebbih ve bunlara mûmâsil İsrâîlî haberler nakleden kişilerden almıştır (6).

(3) Bütün bunlar için bak. Taberî, tefsîr (Mısır, 1373/1954), XXIII. 81; tarih (Ankara, 1954), I/1. 402 v.d.; Sa'lebî, Arâis (Mısır, tarihsiz), s. 81; el-Keşşâf (Beyrut, 1947/1366), IV. 56-57; Zâdü'l-Mesîr (Dimesşk 1964/1384), VII. 72; el-Kâmil (Beyrut, 1965/1385), I. 108, 109-110; Zâdü'l-Me'âd, I. 29; Mefâtihu'l-Gayb (Mısır, 1308), XXVI. 153-54; Tefsîru'l-Kurtubî (Kahire, 1967/1387), XV. 100-101; İbn Kesîr, tefsîr (Beyrut, 1966/1385), IV. 43-44; el-Bidâye, I. 159.

(4) el-Keşşâf, IV. 57.

(5) İbn Kesîr, tefsîr, VI. 29; el-Bidâye, I. 159; Zâdü'l-Mesîr, VII. 78, not. 1; el-Kasimî, tefsîr (Mısır, 1957/1376), XIV. 5052 v.d.

(6) İbn Kesîr, tefsîr, IV. 44.

3 — Tevrat (Tekvin, 22/1-19)'da kurbanlık olarak Hz. İshâk'ın ismen zikredilmiş olmasına ise aslâ itibâr edilemez. Çünkü Allah, Kur'ân-ı Kerîm'de bu kitabın tahrîf edilmiş olduğunu açıkca bildirmiştir (7).

4 — Bazı eserlere çok uzun olarak dercedilen Hz. Ya'kûb'un, oğlu Yûsuf'a yazdığı mektup olarak takdîm edilen metin ise uydurmadır (8).

III — KURBANLIĞIN İSMÂİL OLDUĞUNA DÂİR DELİLLER :

Kurbanlığın İsmâîl (a.s.) olduğunu isbat sadedinde zikredeceğimiz şeylerle konuyu aydınlığa kavuşturmağa; aksi kanâatları ve bunların mesnedi olan merviyâtı cerhetmeğe çalışacağız.

A — Konu İle İlgili Âyetler Ve Bunlardan Çıkan Neticeler :

1 — Kur'an'ın 11. sûresi olan Hûd'un 70 ve 71. âyetleri meâlen şöyledir : «... İbrâhîm'in karısı (hizmet için) ayakta idi. Güldü. Biz de ona İshâk'ı İshâk'ın ardından da (torunu)) Ya'kûb'u müjdeledik. (Kadın), vay, dedi; kendim bir koca karı, şu zevcim de bir ihtiyar iken ben mi doğuracak mışım? Bu, cidden çok şaşılacak bir şey!».

İshâk'ın kurbanlık olduğunu iddiâ edenler - ki bu iddiâ tam bir İsrâîlî haberdir - bu âyete istinâd ediyorlar ve şöyle iddiâda bulunuyorlar : «Allah önce İshâk'ı müjdeledi, sonra da onun kesilmesini emretti». Bu tez aklen ve örfen tutarsızdır. Çünkü, normal ahvâlde bile, bir çocuğun önce doğacağı, sonra da kesileceği söylenmez. O zaman bu, müjde değildir; bir kara haberdir. Normal insanların bile kullanamayacağı bu cümle ve böyle bir mânâ Allah'a isnâd edilemez (9).

2 — Cenâb-ı Hak bir beyanında : «Biz de ona (İbrâhîm'e) çok uslu bir oğul müjdesi verdik» buyuruyor (10). Ekseri müfessirler burada geçen «uslu» oğuldan maksadın İsmâîl olduğunu beyân etmişlerdir. Çünkü o, kesme emrini duyduğu zaman : «Babacığım, sana verilen emir ne ise onu yap. İnşâallah beni sabredenlerden bulacaksın» demek sûretiyle, tam bir teslîmiyyet ve usluluk örneği vermişti (11).

3 — İsmâîl için Kur'ân-ı Kerîm'de Meryem Sûresinin 34. âyetinde şöyle buyrulur : «Kitâb'da İsmâîl'i de yâdet. Çünkü o, vâ'dinde sâdik idi...» Bu âyetteki «va'd» den maksad, babasına : «Babacığım, sana verilen emir ne ise onu yap. İnşâallah beni sabredenlerden bulacaksın» sözündeki sabır va'didir ve bunu isbat da etmiştir (12).

4 — İbrâhîm sûresinin 37. âyetinde, Hz. İbrâhîm Allah'a şöyle yalvarır : «Ey Rabbimiz, ben evlâdımdan kimini, senin mukaddes olan evinin yanında ekinsiz bir vâdiye yerleştirdim...».

Kâbe civarında yerleştirilen zürriyetten kasıd İsmâîl ve annesidir. Bunu başka bir âyet şöyle açıklar : «Hani İbrâhîm o Beyt'in temellerini İsmâîl ile birlikte yükseltiyordu...» (13). Demek ki Hz. İbrâhîm zürriyetinden bazısı-

(7) Misâl olmak üzere bak. en-Nisâ, 4/46; el-Mâide, 5/13, 41.

(8) el-Keşşâf, IV. 57, not. 1; İbn Kesîr, tefsîr, IV. 44.

(9) el-Kurtubî, XV. 101; el-Kasimî, XIV. 5055.

(10) es-Saffât, 101.

(11) el-Keşşâf, IV. 57; el-Kasimî, XIV. 5055.

(12) el-Keşşâf, IV. 57; Zâdü'l-Me'âd, I. 30; el-Kasimî, XIV. 5056.

(13) el-Bakara, 127; et-Tabressî, IV. 454; Kâbe'nin yapılmasıyla ilgili tafsilât için bak. el-Ezrakî, Ahbâr-u Mekke (Beyrut, 1966/1389), I. 59 v.d.

nı Kâbe civarına yerleştirmiş ve bunlardan biriyle de Beyt'i binâ etmiştir. Âyet bunun ismini, İsmâîl olarak kayd ve tasrîh ediyor. Bütün İslâmi rivâyetlerde kesme amelîyesinin Mekke civârında cereyân ettiği tasrîh edilmiştir. İshâk (a.s.)'in ise buralara geldiğine dâir hiç bir kayd mevcut değildir. Buhârî ile Ahmed İbn Hanbel tarafından rivâyet edilen bir hadîs, İsmâîl'in Mekke civârına emzikte iken geldiğini, burada büyüdüğünü, kesme amelîyesinin de bizzat İsmâîl üzerinde burada denendiğini açıkca beyân etmektedir (14). O halde «kurbanlık» İshâk değil İsmâîl'dir (15).

5 — Saffât sûresinin : «Hem ona, hem İshâk'a bereketler verdik» meâlinde olan 113. âyetindeki ( ) zamiri otoritelerce, İsmâîl'e ait olarak mütâlea edilmiştir (16). İsmâîl'e âit olan bu zamirden sonra da İshâk zikredilmiştir.

6 — «Ona (İbrâhîm'e) sâlihlerden bir peygamber olmak üzere de İshâk'ı müjdeledik» âyeti de kurbanlığın İsmâîl olduğunu isbât eder. Buna rağmen bazıları, bu âyetteki müjde İshâk'ın doğumu değil, peygamberliğinin müjdesidir, demişlerdir. Ama bu, açıkca Kur'an'ın zahirinden uzaklaşmak ve onu terk etmek demektir (17).

7 — Süyûtî, yukarıda geçen âyetler üzerindeki tevcîhlerin zanni şeyler olduğunu söyledikten sonra şu görüşü ortaya atar : «Ben Kur'an-ı düşün-düm ve onda kurbanlıkla ilgili olarak kat'iyet gerektiren veya ona yakın olan bir şeyin farkına vardım. Bunu benden evvel farkedenden birini de görmedim : Kur'an'da müjde iki kerre vuku' bulmuştur. Biri Saffât sûresinde 99-102. âyetler, diğeri de Hüd 71. âyetdedir. Bunlardan birincisi kat'i olarak kurbanlık hakkındadır. İkincisi ise İshâk hakkındadır ve zaten ismi de açıkca zikredilmiştir... O halde Kur'an'da iki ayrı vakitte vuku' bulmuş iki müjde vardır ve bunlar iki ayrı çocukla ilgilidir. Birincisi istemeden olmuştur; bu İshâk'dır. İkincisi bundan evvel, istekle olmuştur. Bu da ötekinden başkasıdır ve İsmâîl'dir; kurbanlık da budur». (18)

B — Konu İle İlgili Hadisler Ve Diğer Haberler :

1 — Yukarıda da yazıldığı gibi Buhârî'nin Sahîh'i ile A. İ. Hanbel'in Müsned'inde Hz. İsmâîl'in daha emzikte iken annesiyle birlikte Mekke civârına getirilmesi, burada büyüüp yetişmesi, kurban edilmesi, evlenmesi ve nihâyet babası İbrâhîm'le birlikte Kâbeyi binâ etmeleriyle ilgili İbn Abbas'tan mervî uzunca bir mevkûf hadis vardır. (19) Bu hadis her şeyi en ince teferruâtına kadar ve hiç bir tereddüde meydân vermeyecek tarzda ortaya koymuştur ki, kurbanlık İshâk değil, İsmâîl'dir.

2 — Hz. Peygamber bir vesile ile : «Ben iki kurbanlığın oğluyum» buyurmuştur. İslâm tarihçileri, iki kurbanlıktan birinin Hz. Peygamberin babası Abdullah, (20) diğerrinin ise İsmâîl olduğunu tasrîh etmişlerdir. (21)

(14) Buhârî, K. Enbiyâ, bâb. 9; A. İ. Hanbel, I. 347.

(15) Tekvin, 25/18; Abdülvehhâb en-Neccâr, Kısasu'l-Enbiya (Kahire, 1386), s. 103, not. 2.

(16) Abdülvehhâb en-Neccâr, Kısasu'l-Enbiyâ, s. 102.

(17) et-Tûsî, et-Tibyân (Necef, 1376), VIII. 474; et-Tabressî (Beyrut, 1379), IV. 453.

(18) el-Kasimî, tefsîr, XIV. 5057.

(19) el-Buhârî, K. Enbiyâ, bâb. 9; A. İ. Hanbel, I. 347.

(20) İbn Hişâm, es-Sîre, I. 160 v.d.

(21) el-Arâis, s. 81; el-Kâmil, I. 108; el-Bidâye, I. 160; el-Keşşâf, IV. 56; et-Tabressî, IV. 453; et-Tûsî, VIII. 474; İvad İbrâhîm, İbnü'z-Zebihayn (Mecelletü'el-Ezher, 45, yıl) III. 241 v.d.

3 — İslâm'ın ilk devirlerinde, İsmâil yerine kesilen koçun başının, iki boynuzu ile birlikte Kâbe'de asılı bir halde bulunduğu ve başın kurumuş olduğuna dâir muhtelif senedlerle rivâyet edilen hadîsler (22) ve tarihî rivâyetler mevcuttur. (23) Sâdece bu rivâyet bile kurbanlığın İshâk değil, İsmâil olduğuna delil olarak yeter. Çünkü Mekke'de mukîm olan İsmâil'di. İshâk'ın küçükken Mekke civârına geldiğine dâir elde hiç bir belge ve haber yoktur.

4 — Hz. Peygamberden, «gerçekten kurbanlık İsmâil'dir» meâlinde bir hadîs de rivâyet edilmiştir. (24)

5 — Rivâyete göre Asma'î şöyle demiştir : «Bir gün, kurbanlığın kim olduğunu Ebû 'Amr İbn el-'Alâ'dan sormuştum. Cevâbında bana : Ey Asma'î, sen akıllımı yitirdin? İshâk Mekke'ye nereden gelmiş? Mekke'de ikamet eden İsmâil'di; babasıyla birlikte Beyt'i yapan da O idi; kurban kesme yeri de Mekke'dedir, dedi». (25)

6 — İbn Abbas : «Canı Allah yoluna kurban edilmek istenen İsmâil'dir; yahûdiler ise, kurbanlığın İshâk olduğunu iddiâ ediyorlar ve (böylece de) yalan söylüyorlar» demiştir. (26)

7 — Bir gün, Muhammed İbn Ka'b el-Kurazî'nin de hazır bulunduğu bir mecliste halife Ömer İbn 'Abdi'l-Azîz, müslüman olmuş bir yahûdiye, Hz. İbrâhîm'in hangi oğlunun kurbanlık olduğunu sormuştur. Samimî bir müslüman olan bu mühtedî : «Kurbanlık İsmâil'dir ey Mü'minlerin Emiri! Andolsun ki yahûdiler bu gerçeği biliyorlar. Fakat siz arapları kıskandıklarından dolayı hakikatî itiraf etmiyorlar...» cevâbını verdi. (27)

8 — Kurbanlığın İshâk olduğunu iddiâ edenler Ehl-i Kitâb olan yahûdî ve hıristiyanlara dayanıyorlar ve onların bu konuda ittifak etmiş olmalarını öne sürerek görüşlerini takviye cihetini iltizam ediyorlar. Şunu unutmamak gerekir ki onların icma'ı İslâm ümmeti için, hiç bir konuda hüccet değildir ve sözleri de aslâ dikkate alınmamalıdır. (28)

9 — Kurbanlığın Tevrat'da İshâk olarak ismen tasrîh edilmiş olmasına rağmen, yine Tevrat'a dayanarak bunun bir yalan ve tahrîf olduğunu isbât etmek mümkündür. Şöyle ki, Allah Tevrat'da Hz. İbrâhîm'e şu emri verir : «... Şimdi oğlunu, sevdiğin biricik oğlunu, İshâk'ı al.. Kurban olarak takdim et!». (29) Eğer Tevrat'ı dikkatlice okursak İshâk'ın biricik oğul olmadığını görürüz. Çünkü İshâk doğduğu zaman İsmâil 14 yaşında idi (30). Tevrat'a göre İbrâhîm ile İsmâil aynı günde sünnet olmuşlardır. Sünnet olduğu gün İbrâhîm 99, İsmâil ise 13 yaşında idi. (31) İshâk doğduğu zaman

(22) A. İ. Hanbel, IV. 68; V. 379, 380.

(23) Tefsîru't-Taberî, XXIII. 84; tarih, I/1. 408; el-Arâis, s. 82-83; el-Keşşâf, IV. 56; el-Kâmil, I. 110; el-Bidâye, I. 158.

(24) el-Kurtubî, tefsîr, XV. 100-101.

(25) el-Keşşâf, IV. 56; et-Tabressî, IV. 453; Zâdü'l-Meâd, I. 30; el-Bidâye, I. 158-59; 'İvad İbrâhîm, İbnü'z-Zebihayn, III. 246.

(26) İbn Kesîr, tefsîr, VI. 30.

(27) el-Arâis, s. 80-81; el-Keşşâf, IV. 56; et-Tabressî, IV. 453; el-Kâmil, I. 110; İbn Kesîr, tefsîr, VI. 30; el-Bidâye, I. 159.

(28) et-Tabressî, IV. 453.

(29) Tekvin, 22/2.

(30) Tekvin, 17/24-25.

(31) Tekvin, 17/25-26.

İbrâhîm 100 yaşına basmıştı.⁽³²⁾ O halde İshâk için kullanılan «biricik» sıfatı yanlıştır. Kendisinden 14 yıl evvel dünyaya gelmiş ağabeyisi İsmâîl varken İshâk'a «biricik oğul» denemez. Bu açık bir tahriftir. Bu biricik sıfatı İsmâîl'e aittir ve bu isim bilerek tahrif edilmiştir.

10 — Tevrat'da ifâde edildiğine göre Hz. İsmâîl, Paran çölünde oturmuştur : «Ve Allah çocukla (İsmâîl) beraberdi ve o büyüdü ve çölde oturdu ve büyüyerek okçu oldu. Ve Paran çölünde oturdu; ve anası ona Mısır diyârından bir kadın aldı».⁽³³⁾

Arapçası Faran olan Paran, Mekke ile Medîne arasındaki tepelerin adıdır. Arap coğrafyacıları bu bölgeye dâima Faran adını vermişlerdir. Mekke'den Medîne'ye giden yol üzerinde Fâtımâ Vâdisi adı verilen bir konak yeri vardır. Kervanlar buradan geçerken, civardaki çocuklar onları karşılayıp çiçek satarlar. Çiçeklerin nereden geldiği sorulduğu zaman çocuklar : «Bariyyat-ı Faran'dan, yani Faran çölünden diye cevâp verirler. Binâenaleyh Faran Arabistan'ın, daha doğrusu Hicaz'ın bir kısmıdır. Eski Ahid'e göre İsmâîl burada yaşamıştır».⁽³⁴⁾

Bu da gösteriyor ki, kurbanlık İshâk değil, İsmâîl'dir. Kurbanlık çocuğun isminin Tevrat'da İshâk olarak geçmesi yine de tekrar edelim ki, tahriften başka bir şeyle izah edilemez.

Bütün bu yazılanlardan anlaşılacağı üzere, Hz. İbrâhîm'in kurban etmek istediği oğlu İshâk değil, İsmâîl'dir. Tevrat ibâreleri de dahil, kurbanlığın İshâk olduğu yolundaki konu ile ilgili bütün merviyat **israiliyattır**. Hepsi de dönüp-dolaşıp Ehl-i Kitâb'da düğümlenir.⁽³⁵⁾

Ayrıca, çocuk kurban edileceği zaman kendisine şeytanın musallat olması; kesime tekaddüm eden dakikalarda el ve kollarını sıkıca bağlaması, yüzüne bakmaması, gömleğinin anasına götürülmesiyle ilgili olarak babasına yapmış olduğu tavsiyeler; boğaza çalındığı esnâda bıçağın kesmemesi, ters dönmesi; boğaz nâhiyesinin bakır madeni ile kaplanması ve kesme ameliyesi icra edilirken Cebrâîl, Hz. İbrâhîm ve kurbanlık çocuğun almış oldukları tekbîrlerle ilgili merviyat da bir çok yönleriyle sahîh değildir ve ekserisi **israiliyattır**.⁽³⁶⁾

(32) Tekvin, 21/5.

(33) Tekvin, 21/20-21.

(34) M.B.M. Ahmed, K. Kerim'in Tetkikine Giriş, Ankara, 1960, s. 71-72 (Şinâsî Siber Terc.).

(35) Konu ile ilgili diğer deliller ve geniş bilgi için bakınız. et-Taberî, tarih. I/1. 406; el-Cessas, Ahkâmü'l-Kur'ân (İst. 1335), III. 378; İbnü'l-Arabî, Ahk. Kur'ân (Mısır, 1957/1376), IV. 1607; Zâdü'l-Mesîr, VII. 72; Zâdü'l-Meâd, I. 29-31; el-Kasimî, tefsîr, XIV. 5052 v.d.; Abdülvehhab en-Neccâr, Kısasü'l-Enbiyâ, s. 103 v.d.

(36) Rivâyetler için bakınız. et-Taberî, tefsîr, XXIII. 78, 82; tarih, I/1. 402, 406 407; el-Arâis, s. 81, 82, 83; el-Keşşâf, IV. 55, 56; el-Kâmil, I. 109; 112; el-Bidâye; I. 158. Rivâyetlerin tenkidi için bakınız. İbnü Kesir, Tefsîr, VI. 26-27; el-Kurtubî, tefsîr, XV. 102-103; Mefâtihu'l-Gayb, XXVI. 158; el-Keşşâf, IV. 55, not. 4; el-Kasimî, tefsîr, XIV. 5052 v.d.